

Ish Joylarida Sun'iy Intellektning Huquqiy Maqomi Va Xodimlarga Ta'siri

Gulyamov Said Saidakhrarovich¹, Avliyoqulov Bekmirza Bektemirovich²

Annotatsiya: XXI asrning birinchi choragi o'zi bilan texnologiyalar asrining yangi, sun'iy intellekt va robotlar deb nomlanuvchi qismi bilan kirib keldi. Jahon va mamlakatlar siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotida vujudga kelayotgan munosabatlar bundan 10-15 yil oldingi aynan shu turdagi munosabatlardan tubdan farq qilmoqda. Birgina mehnat munosabatlarini, ish joylaridagi holatlarni olib qaraydigan bo'lsak, bu yerda boshqa bir ishtirokchi, sun'iy intellekt va robotlar paydo bo'ldi. Bu holat o'z o'rnida ularning huquqiy maqomi, harakati va ulardan foydalanish natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan ta'sirlarga nisbatan javobgarlik masalalarining qay yo'sinda yechilishi lozimligini aniqlash ehtiyoji paydo bo'ladi. Biz mazkur ilmiy tadqiqotimiz davomida ish joylarida sun'iy intellekt va robotlardan foydalanish talablari, ularning xodimlarga nisbatan "huquq" va "majburiyat"lari, uni ta'minlash choralari ishlab chiqishning ahamiyati xususida so'z yuritimiz.

Ushbu ilmiy maqolada nafaqat tartibga soluvchi yangi huquqiy normalarni yaratish, balki bugungi kunda jamiyat hayotida mavjud har qanday munosabatlar jarayonlarini belgilab beruvchi qonun hujjatlaridanoqilona foydalanish lozimligi ta'kidlanadi. Insonlar o'rtasidagi munosabatlar tartibini huquqiy jihatdan belgilab beruvchi huquqiy tizimlarni sun'iy intellekt va robotlarga tadbiiq qilishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqish ham mazkur tadqiqotimiz maqsadidir.

Kalit So'zlar: Sun'iy intellekt, robot, texnologiya, tendensiya, tamoyil, algortim.

Kirish

So'ngi yillarda O'zbekiston Respublikasi qonunchilik tizimida ijtimoiy hayotga jadal kirib kelayotgan yangi sun'iy intellekt bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solish maqsadida ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan har bir sohani raqamlashtirish, mehnat samaradorligiga erishishning yangicha texnologiyalarini o'zlashtirish va boshqarishda axborot texnologiyalari va vositalaridan unumli foydalanish bo'yicha amaliy ishlar qilinmoqda. Misol uchun, Ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish, shuningdek, "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Qaror bilan ushbu sohadagi ustuvor maqsad va vazifalarni sifatida birinchilardan bo'lib sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani shakllantirish lozimligining belgilanganligining o'zi ham bu borada qilinishi lozim bo'lgan ishlarning ko'pligidan darak beradi.

Bugungi sodir bo'layotgan holatlar shuni ko'rsatmoqdaki, agar sun'iy intellekt va uning natijasida yuzaga kelayotgan salbiy omillar bilan erta kurashmasak, uning oqibatlarini mamlakatimiz uchun og'ir bo'lishi mumkin. Bu borada butun dunyoda ehtiyot choralari ko'rilayotgani, xususan O'zbekiston ham o'zining kurashish yo'llarini yaratayotgani va uni muvaffaqiyatli qo'llayotganligini ko'rishimiz

¹ Toshkent davlat yuridik universiteti, Kiber huquqi kafedrasini mudiri yuridik fanlari doktori, professor Said.gulyamov1976@gmail.com

² Toshkent davlat yuridik universiteti, Ommaviy huquq fakulteti tyutori bekavliyoqulov@gmail.com

mumkin. Xususan, jahon miqyosida o'n minglab ayollarni kiber tashviqot yo'llari orqali terror guruhlari joylashgan hududlarga ko'chib o'tishga targ'ib qilib kelinmoqda. Indoneziyadan tashqari O'zbekiston ham bu muommoga qarshi kurashish orqali yuzlab ayollarni o'z ichiga olgan minglab fuqarolarini terror tashviqotining qopqoniga tushmasliklari, o'z nazoratidagi hududlar ularning ta'siri ostiga o'tmasligiga qarshi kurashmoqda [2].

Material va metodlar. Sun'iy intellektning maqolaning kirish qismida keltirilgan salbiy jihatlaridan tashqari juda ko'plab ijobiy tomonlari mavjud bo'lib, ushbu tadqiqot ishimizda bugungi kunda paydo bo'layotgan hayotiy vaziyatlardan dalillar keltirish orqali ko'proq ijobiy jihatlarini yoritishga harakat qilamiz. Shuningdek, tadqiqot maqsadiga erishishda taqqoslash metodidan ham foydalangan holda yondashib, o'quvchining tushunishini osonlashtirish hamda ushbu maqolani o'qish jarayonida hayolidagi sun'iy intellekt va kiber huquqi tushunchalari takomillashtiladi. Misol sifatida sun'iy intellektning jadal o'sishi sog'liqni saqlash diagnostikasini osonlashtirishdan tortib, ijtimoiy tarmoqlar orqali odamlar bilan aloqalarni o'rnatish va avtomatlashtirilgan vazifalar orqali mehnat samaradorligini oshirishgacha bo'lgan ko'plab imkoniyatlarni yaratayotganligini [3] keltirishimiz mumkin.

Tadqiqot ishida foydalanilgan materiallar xususida to'xtalishdan oldin, sun'iy intellekt o'zi nima ekanligi, uning qisqacha tarifini keltirib o'tish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Xo'sh, sun'iy intellekt o'zi nima? Sun'iy intellekt tushunchasi 1950-yilda paydo bo'lishiga qaramasdan, u odamlarning qiziqishlarini azaldan jalb qilib kelgan hamda hozirgi kunda ham davom etib kelmoqda [4]. Dastlab faqat fantastik filmlar va kelajak haqidagi hayoliy tasavvurlarimizda mavjud bo'lgan sun'iy intellekt tushunchasi texnika imkoniyatlari natijasida bugungi kunimizda tobora ommalashib bormoqda. Biz har kuni ob-havoni aniqlashda, yangiliklarni o'qishda hamda qayergadir bormoqchi bo'lganimizda manzirimizni aniqlashda va hattoki, bo'sh vaqtimizni o'tkazishda sun'iy intellektga tayanib yashashga odatlandik. O'z navbatida bu sohani ilmiy va huquqiy jihatdan tadqiq qilish jarayonlari allaqachon boshlangan bo'lib, ko'plab samarli yutuqlarga erishildi. Xususan, ushbu sohada yurtimizda ham bir qancha olimlar ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Mazkur ilmiy maqolani yozishda I.Rustambekov, S.Gulyamov, A.Li kabi mamlakatning ko'zga ko'ringan olimlarining ilmiy izlanishlariga murojaat qilindi. Bundan tashqari, xorijiy mutaxassislardan D.Kirby, K.Markel, A.Mildner, J.Lipson va A.Dikslarning sun'iy intellekt va robotlarni ish joyida huquqiy tartibga solish yuzasidan amalga oshirgan tadqiqotlarini atroflicha o'rganib, ulardan foydali ma'lumotlar olindi.

Tadqiqot natijasi. Bugungi kunda sun'iy intellekt va algoritmlar tibbiy muolajalarni amalga oshirish, jinoyat qonunchiligini qo'llash, moliya va mehnat sohalarida qaror qabul qilish vazifasini bajarish orqali tobora inson ishchi kuchining o'rnini egallab borayotganligini kuzatayapmiz. O'z o'rnida bu kabi holatlar bir qancha ijtimoiy muommolarni keltirib chiqarish ehtimoli ortib borayotganligi ko'plab olimlarning sun'iy intellektning insoniyat jamiyatida munosib qaror qabul qilish tizimini yaratish ustida bosh qotirishiga turtki bo'layapdi. Xususan, ish bilan bog'liq hujjatlarni tez va samarali tayyorlash uchun umumiy sun'iy intellekt dasturlaridan foydalanish haqida ko'p gapiriladi. Sun'iy intellekt dasturlari ish joyiga ta'sir qiluvchi o'zgarish va tendensiyalarni aniqlash uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Garchi, sun'iy intellekt ish beruvchilar xodimlar bajarishi uchun ko'proq vaqt talab qiladigan vazifalarni tezda hal qilish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, ish beruvchilar bir nechta sabablarga ko'ra, shu jumladan maxfiylik bilan bog'liq muammolarga ko'ra sun'iy intellekt ilovalari bilan ma'lumotlarni almashishda ehtiyot bo'lishlari kerak [5].

Ish joyini tartibga solish jarayonida ishchilarni izlash, saralash va o'zlarining xodimlarini boshqarishda ish beruvchilar borgan sari sun'iy intellektning imkoniyatlari suyanib qolayapdi. Ushbu rivojlanayotgan jarayon ishchi-xodimlar orasida diskriminatsiya, bosim qilish yoki boshqa turdagi nohaqliklar sodir bo'lishidan qo'rquv hissini oshirishi turgan gap. Tadqiqotning ilmiy natijasi sifatida, biz yuqoridagi xavotirlarni batafsil o'rganib, ular sodir bo'lgan taqdirda mavjud qonunlarni qay tartibda qo'llash mumkinligini ko'rib chiqqan holda ikkita aniq muommoga e'tibor qaratamiz: himoya qilinuvchi asosiy huquqlar bo'lgan irq, jins yoki nogironlik kabi holatlarga tahdid soluvchi omillar va sun'iy intellekt tomonidan egallab olinishi mumkin bo'lgan xodimlarning shaxsiy ma'lumotlari. Maqolada sun'iy intellektning kelib chiqish tarixi va uning ish joyidagi o'sib borayotgan roli haqida biroz ma'lumot

berib o'tgan holda sun'iy intellekt yordamida ish yuzasidan qaror qabul qilish sababli kelib chiqishi mumkin bo'lgan diskriminatsiya va uni huquqni qo'llash orqali qanday yechish yo'llarini muhokama qilamiz. Shuningdek, boshqariluvchi ma'lumotlar tizimi qanday qilib ishchi-xodimlarning shaxsiy manfaatlarini va ular bajaradigan vazifalarga tahdid solishi mumkinligini hamda ularni hal qilishga qaratilgan mavjud huquqiy asoslarni tadqiq qilishni maqolaning asosiy maqsadi sifatida olamiz. Shuningdek, maqola Yevropa Ittifoqi misolida qat'iy nazorat rejimiga ega bo'lgan huquqiy makon sifatida ijobiy natijalarga erishayotganligini boshqalar bilan taqqoslab ko'rsatadi. Biz ushbu maqolada ish joylarida sun'iy intellekt qo'llanilishining ortishigina diskriminatsiya, shaxsiy huquq va erkinliklar tahdidlarini ko'paytirayotganligini emas, balki, amalda mavjud qonunlarga yetarli darajada murojaat qilinmayotganligi sabab bo'layotganligi fikri ilgari suriladi. Ammo, mavjud javobgarlik qoidalari rivojlanayotgan raqamli texnologiyalar tufayli yuzaga keladigan xavf-hatarlar bo'yicha yechimlarni taklif qilsada, ba'zida sodir bo'lish ehtimoli bor muvaffaqiyatsizlikni hisobga olsak, natijalar har doim ham mos kelmasligi mumkin:

Quyidagi ishtirokchilar o'rtasida zararni adolatli va samarali taqsimlash tartibini joriy qilish mumkin:

- Nomaqbul harakatlari zarar keltirgan tomon; yoki
- Zarar kelib chiqqan nomaqbul harakatdan manfaatdor bo'lgan tomon; yoki
- Yuzaga kelgan xavfni nazorat qilgan tomon; yoki
- Eng arzon xarajatlardan qochish yoki eng arzon sug'urta oluvchilar [6].

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, sun'iy intellekt bilan bog'liq huquqbuzarliklar odatda jamiyatda mavjud munosabatlar doirasida sodir bo'lib, faqat ishtirokchilarning xususiyatlaridan kelib chiqib tasniflash mumkin. Buning uchun esa, yangicha munosabat ishtirokchisi va sababchisi bo'lgan sun'iy intellekt nima ekanligini aniqlab olish zarur.

Sun'iy intellekt tushunchasini qisqa va aniq qilib tushuntirish biroz mushkul bo'lib, odatda boshqa mexanik o'zlashtirish, algoritmik va avtomatik qaror qabul qilish kabi tushunchalar bilan birga qo'llaniladi [7]. Lekin, ushbu tushunchalarning har birining o'ziga xos ma'nolari bo'lib, hech biri sun'iy intellekt tushunchasi bilan aynan bir xil emas. Biz ushbu maqolada sun'iy intellekt tushunchasini keng ma'lumotlar bazasini yig'adigan, taxminlarni ishlab chiqadigan kompyuter texnologiyalari, insonning qaror qabul qilishiga yordam beradigan yoki mutlaq ushbu vazifalarni bajaradigan tizim sifatida ta'riflaymiz. Ushbu tizimlar qo'yilgan vazifani bajarish uchun juda katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ishga tushirilib, undan so'ng erishilgan natija orqali yangi holatlar va vaziyatlarni yechishdagi samarali yo'llarni ishlab chiqadi. Sun'iy intellektning ba'zi turlari inson omilisiz yig'lishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar yordamida bilim olish imkonini beruvchi avtomatik o'rganuvchi qurilmalardan foydalanadi. Sun'iy intellekt tizimlari xattoki insonlarning kirishi cheklangan ma'lumotlar bazalariga kirib, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqea-hodisalarni oldindan taxmin qilib berishi va xattoki, sun'iy intellekt tizimini yaratuvchilarning o'zlari ta'riflab yoki tushuntirib bera olmaydigan ma'lumotlarga kirib o'z taxminlarini ishlab chiqishi mumkin.

Sun'iy intellektni takomillashtirish ustida ishlayotgan olimlar yaratilyotgan ushbu yangilik zamonaviy texnologiyalar yordamida turli mehnat jarayonlarida inson omilini kamaytirishni ko'zlagan. Biroq, ushbu holatda sodir etilgan xatti-harakatlarga nisbatan javobgarlik kimning zimmasida bo'lishi va qay tarzda ta'sir choralarni qo'llash vazifasi birinchi navbatda yuridik sohada tadqiqot oluvchi odamlarning zimmasiga tushadi. Insonga muqobil bo'lgan sun'iy intellekt tizimini yaratishga bo'lgan dastlabki urinishlar turli xil muommoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qilish ko'nikmalarini o'rgatishdan boshlangan. "Umumiy" sun'iy intellektni yaratishga bo'lgan urinishlar katta muvaffaqiyatsizlikka uchradi [8]. Shunga qaramay, ma'lum chegaralarda, muayyan vazifalarni va muommolarni bajarishga mo'ljallangan sun'iy intellektga asoslangan dasturlar yaratish sohasida misli ko'rilmagan muvaffaqiyatga erishilmoqda. Sun'iy intellektning ajoyib kashfiyotlaridan misol qilib turli xil mobil va kompyuter o'yinlari, ovoz tanish va tarjima qilish funksiyalari hamda ularni matnga aylantirish, elektron pochtaga kelgan xabarlarini yuboruvchilarga ko'ra saralash funksiyalarini keltirish mumkin. To'g'ri, bu kabi dasturlarning barchasini birdek amalga oshiruvchi "Umumiy" sun'iy intellektni

yaratish g'oyasi hozircha amalga oshmagan bo'lsa ham, mazkur yutuqlar texnika va ilm-fan sohasida tub burilish yasashga sabab bo'ldi. Sun'iy intellektdan foydalanish tobora jamiyatda ustun mavqega ega bo'lib brogan holda militsiya, sud, garov, kredit va ish bilan bandlik kabi jamiyatda keng qo'llaniladigan atamalar qatoriga kirib bormoqda [9]. Sun'iy intellektga asoslangan qurilmalar insoniyat uchun muhim va ijtimoiy ta'siri katta bo'lgan sohalarda keng qo'llanilayotgani mazkur tizimlarning adolatlilik, ochiqligi va shaffofligi to'g'risidagi xavotirlarni keltirib chiqarmoqda. Chunki, sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari juda katta, mijozdan tortib himoya qilish, kredit qarorlari, chatbotlar, savdo algoritmlari, hisobot tahlillari va boshqa ko'plab misollar [10]. Mazkur holatda e'tiborimiz markaziga dunyo bo'ylab turli xil bo'lgan demografiya, noto'g'ri qarashlarga ega jamiyatlar va shaxslarni taqqoslaganda yuzaga keladigan diskriminatsiya yoki adolatsizliklarning paydo bo'lish xavfini qo'yamiz. Shu sababli, bizga ikki tamoyil: ochiqlik va shaffoflik juda muhim hisoblanadi. **Ochiqlik tamoyili** sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha majburiyatlarni va natijani, jamiyatga keltirishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarini aniq ko'rsatish va ularni yumshatish yo'llarini topish zaruratini o'z ichiga oladi. **Shaffoflik tamoyili** esa, sun'iy intellekt yordamida qabul qilingan qarorlar hamda nima sababdan aynan bunday qarorga kelinganligini tushuntirib berish jarayoni bilan bog'lanadi.

Sun'iy intellekt tizimlari tomonidan ish joyini kuzatishning qonuniy oqibatlarini hal qilish uchun ish beruvchilarning qonuniy manfaatlari va xodimlarning shaxsiy huquqlari o'rtasida muvozanatni saqlash juda muhimdir. Bun esa kuzatuv doirasi va maqsadini belgilaydigan, xodimlarning roziligini olish mexanizmlarini ta'minlaydigan va ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mustahkam choralarni belgilovchi aniq va shaffof siyosatlarini ishlab chiqish orqali erishish mumkin. Bundan tashqari, amaldagi qonunlar va qoidalarga muvofiqligini ta'minlash uchun sun'iy intellekt tizimlarini muntazam ravishda baholashni o'tkazish juda muhimdir [11].

Misol uchun, Ekologik vaziyat va ob-havo sohasidagi xodimlar yaqin yillarda sun'iy intellektga yoki avtomatik tizimlar va robotlar kabi texnologiyalarning boshqa yangi turlariga o'z o'rinlarini bo'shatib berishlari mumkin. Inson mehnatining o'rnini texnologiyalar egallashi haqidagi havotirlar yangilik hisoblanmay, atrof-muhit va ekologiya sohasida sun'iy intellektning rivojlanishi vaziyatni avvalgi holatidan ham yomonroq darajaga olib kelishi mumkinligi haqida uzliksiz muhokamalar yuz bermoqda. Yuqorida keltirilgan fikrlarning dolzarbligiga qaramasdan, ish beruvchilar tomonidan sun'iy intellektni xodimlar o'rniga emas, balki, ularni boshqarish uchun foydalanishni qo'llaydigan dasturlarni rivojlantirish zarurligini ilgari suramiz.

Bugungi kunda ish beruvchilar sun'iy intellekt tizimlarini ishchi kuchining xilma-hilligi va boshqaruv funksiyalarini baholash uchun moslashtirdi. Sun'iy intellekt qurilmalari ishga hujjat topshirganlarni sinovdan o'tkazib, nomzodlarning ko'rsatilgan lavozimga mosligini baholashda ish beruvchilar tomonidan qo'llanilmoqda. Shuningdek, ish beruvchilar sun'iy intellekt yordamida qaysi xodim kompaniyada ishlash uchun eng nomunosib ekanligini aniqlamoqda. Ammo, Ish beruvchilar ushbu kelib chiqqan taxminlardan qotib qolgan tizimni samaraliroq tashkil qilishda yoki o'ta muhim bo'lgan loyihalardan chetlashtirish mumkin bo'lgan xodimlarni aniqlashda foydalanishlari mumkin. Umumiy jihatdan ish beruvchilar sun'iy intellekt yordamidan ishchi kuchini boshqarishda, ba'zi hollarda esa butunlay boshqaruv sohasida foydalanmoqda. Ushbu jarayonda raqamli tranzaksiyalar va ma'lumotlar oqimining global tabiati izchil ma'lumotlarni himoya qilish standartlarini ta'minlash va yurisdiksiya masalalarini hal qilishda muammolarni keltirib chiqaradi. Ma'lumotlar maxfiyligi bilan bir qatorda, raqamli ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kiberjinoyatchilik faoliyatining o'sishi va yuqori darajadagi ma'lumotlar buzilishi raqamli tizimlarning zaifligini ochib berdi va mustahkam xavfsizlik choralari zarurligini ta'kidladi [12].

Tadqiqot natijasi tahlili. Ushbu o'rinda tadqiqot natijasida sun'iy intellektdan foydalanish va ishchilarning o'zaro munosabatlari orasidagi tafovut ikki jihatdan bir biridan farq qilishi aniqlandi. **Birinchi**dan, sun'iy intellektning ta'siri, takomillashuvi yoki ish yuzasidan qaror qabul qilish jarayonida noxolis yondashish orqali tengsizlikni keltirib chiqarishi mumkinligidir. Chunki, algoritmlar tizimga nomunosib ishchilar bilan bir vaqtda jinsi, irqi, millati va boshqa himoya qilinadigan xususiyatlari mavjud xodimlar yuzasidan ham taxminlarni birdek ishlab chiqadi. Bu

holatda xavf shundan iboratki, diskriminatsiya xususiyatiga ega natijalar sun'iy intellektning yuqorida keltirilgan toifadagi ishchilarga nisbatan "xolislik" va "betaraflik" kabi yangilish tushunchalar sababli e'tiborga olinmasdan qoladi [13]. **Ikkinchidan**, sun'iy intellekt bilan tanishuv ishchilarni uning ulkan miqyosdagi axborot makoniga tortib ketishi, ma'lumotlarning zaifligi va g'ayrioddiy qaror qabul qilish kabi holatlar bilan to'qnashtiradi. Ishchilar o'z kasblari yuzasidan sun'iy intellektning mukammal imkoniyatlarini ko'rib o'zlarini ojiz his qilishadi, va buning natijasida ular o'zlarining "maslahatchilari" bilan foydali aloqaga kirishish yo'lini yo'qotib qo'yadilar [14]. Tushunarsiz qarorlar bilan bog'liq ulkan axborotlar bazasini to'plashga bo'lgan intilish ishchilarni qochib qutilib bo'lmaydigan axborotlar tuzog'iga tushirib qo'ygandek his qilishlariga undaydiki, buning natijasida insonlarning huquqlari cheklanishi hamda ushbu omilga tayangan mehnat jarayoni zarar ko'rishi mumkin.

Sun'iy intellekt imkoniyatlaridan mehnat kuchi izlash, ishga yollash va xodimlarning lavozimini oshirish uchun qaror qabul qilish jarayonida ish beruvchi tomonidan foydalanilishi ishchi kuchi imkoniyatlarini aniqlashda katta ta'sirga ega bo'lishiga ko'maklashadi. Ushbu texnologiyalarning asosiy maqsadi xodimlar boshqaruvi jarayonini adolatli va diskriminatsiyadan xalos qilish sifatida belgilangan. Inson omiliga ko'ra qaror qabul qilish ba'zi hollarda etnik kamchilik vakili bo'lganlar, ayollar va nogironligi borlar zarariga ishlovchi aniq va noaniq bo'lgan tarafdashlikka yo'l qo'yishi mumkinligini hisobga olsak, texnologiya ushbu inson omilining salbiy tomonini yo'qotishga yordam berishi mumkin [15].

Ularning betaraflik va xolislik sifatleri bo'lishiga qaramasdan, sun'iy intellekt tizimlari insonlarning ushbu noxolisligini oshirib berishi yoki umuman yangi turdagi noxolislik shakllarini ishlab chiqishi mumkinligini utuntmaslik kerak. Bularning barchasi qanchalik ko'p qurilmalarni ishlab chiqarish va ular ustida ishlashga bog'liqdir. Tadqiqotlar bir qancha algoritmik noxolisliklarga misollarning mavjudligini ko'rsatadi. Misol uchun, internet qidiruv tarmog'idan qora ro'yxatda turuvchi shaxslar haqida ma'lumot izlasangiz katta ehtimol bilan hibsga olingan shaxslarni ham ko'rsatib berishi, yoki sodir etgan jinoyati uchun oqlanganlar haqida ma'lumot izlasangiz umuman jinoyat sodir etmagan shaxslarni ko'rsatib berish holatlari ham uchramoqda. Boshqa bir mashhur bo'lgan holatga to'xtalsak, Amazon kompaniyasi dasturlash sohasida lavozimni oshirishga munosib nomzodlarni saralab beruvchi algoritim yaratish ustida ish olib borgan edi, lekin ishlab chiqilgan elektron tizim nomzodlarni saralash jarayonida malakali ayollarning lavozimini oshirishning o'rniga, ularga past baho berishi holati ortidan loyiha to'xtatildi [16].

Muhim jihati shundaki, bu kabi diskriminatsiya turlari sodir bo'lishining oldini olish, shunchaki, irq va jins kabi himoya qilinadigan omillarni yaratilayotgan algoritmlardan olib tashlash bilan osongina amalga oshirib bo'lmaydi. Balki, sun'iy intellekt tizimlari katta hajmdagi axborotlarni to'plash orqali yaratilib, ular ushbu himoya qilinadigan toifadagi odamlarning boshqalarga suyanib harakatlanishlariga chek qo'yishi mumkin. Misol uchun, juda ko'plab aholi yashash joyida turli xil irq va millatlarga mansub odamlar birgalikda hayot kechirib, turli sohalarida o'zaro munosabatga kirishishi tabiiy jarayon. Lekin, algoritmlarning pochta indeksiga tayangan holda aynan o'sha odamlarning orasidan nomzodlarni saralashi irqiy ozchilik bo'lgan jamoa vakillarini kamsitishga olib kelishi mumkin. Bu holat, balki, aniq maqsadni ko'zlab ma'lum guruhlarini yoki toifalarni rad qilish uchun ishlatishda qo'l kelishi mumkin, lekin, maqsadsiz ushbu vositalardan foydalanish holati kutilmagan natijalarga olib kelish ehtimoli ham yuqori turadi. Tabiiy ehtiyojdan kelib chiqib muayyan turdagi mahsulotlarni iste'mol qilish sog'liq bilan bog'liq holatlarni keltirib chiqarishi mumkin, bu holatlar esa algortimni ushbu vaziyatga tushgan xodimni xattoki, nogiron sifatida ham belgilashi va buning oqibatida ish beruvchining xabardor ekanligiga qaramay xodimga nisbatan diskriminatsiya sodir bo'lishiga olib kelish xavfi yuqori bo'lib qoladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan masalalar sun'iy intellektdan keng qamrovda foydalanish jarayoni kechayotgan bugungi kunda qonunchilik tizimidagi jinoyat, fuqarolik, mehnat, moliya va xalqaro huquq kabi zaruriy huquq sohalarida sun'iy intellekt va robotlar bilan insonlar o'rtasidagi munosabatda inson huquq va erkinliklarini ta'minlovchi huquq normalarini ishlab chiqish va tadbiiq qilish zarur.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ishida ko‘rilgan masalalar, sun‘iy intellekt va robotlar bilan kechadigan mehnat jarayonida xodimlarning inson huquq va erkinliklarini ta‘minlash, ularni irqiy, jinsiy va shu kabi boshqa individual xususiyatlarini teng qabul qilinishini nazorat qilish va amalga oshirishda tizimli huquqiy yechimlarni ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Albatta, mazkur jarayonda biz yuqorida qayd etib o‘tganimizdek, nafaqat yangi normativ-hujjatlar va qonunlarni yaratish, qolaversa, yetarli darajada qo‘llanilmayotgan mavjud huquqiy vositalardan samarali foydalanish ustida izlanish olib boorish zarur. Chunki, insonning huquq va erkinliklari, sha‘ni va qadr-qimmatini oliy tushuncha hisoblanib, keyinchalik yaratiladigan har qanday tartibga soluvchi va amalga oshiruvchi vositalar avvalo ushbu huquqlarni ro‘yobga chiqarish asosiga qurilmog‘i kerak. Zero, har qanday yangi texnologiyalar, ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyatli yutuqlar insonga, uning hayotini yengillashtirishga xizmat qilmas ekan, ularning odamzot oldida qadri bo‘lmaydi.

Bugungi rivojlangan iqtisodiy jarayonlar ta‘sirida ko‘plab ish beruvchilar bu eng muhim omilni unutib, yoki e‘tibor bermasdan o‘z faoliyatlarida moddiy manfaat topishga urg‘u berayotganligi ham sir emas. Bizning mazkur ilmiy ishimiz natijasiga ko‘ra, aynan shu kabi holatlarni hukumatlar va xalqaro tashkilotlar doirasida tartibga solish, ularga rioya qilinishini ta‘minlash va ta‘sir choralari qo‘llashning huquqiy asoslarini yaratish zarurati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 14.10.2024 yildagi PQ-358-son <https://www.lex.uz/uz/docs/-7158604>
2. Arief Budiono, Absori, Kelik Wardiono, Wardah Yuspin, Said Saidakhrarovich Gulyamov, “Cyber Indoctrination Victims in Indonesia and Uzbekistan: Victim Protection and Indoctrination in Practice”, *Journal of Human Rights, Culture and Legal System*, Vol. 3, No. 3, November 2023, pp. 441-475 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4682489
3. Gabriela Ramos, Assistant Director-General for Social and Human Sciences of UNESCO, <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics>
4. Daniel Noyes Kirby Professor of Law, Washington University School of Law, St.Louis, Missouri
5. Keith A. Markel, Alana R. Mildner and Jessica L. Lipson, “AI and employee privacy: important considerations for employers” <https://www.reuters.com/legal/legalindustry/ai-employee-privacy-important-considerations-employers-2023-09-29/>
6. Liability for Artificial Intelligence and other emerging digital technologies, Report from the Expert Group on Liability and New Technologies – New Technologies Formation, p-5 https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/JURI/DV/2020/01-09/AI-report_EN.pdf
7. Ashley Deeks, The Judicial Demand for Explainable Artificial Intelligence, 119 *Colum. L. Rev.* 1829, 1832 (2019) https://www.jstor.org/stable/26810851?read-now=1&seq=4#page_scan_tab_contents
8. The Privacy Expert’s Guide to Artificial Intelligence and Machine Learning, (October, 2018) https://fpf.org/wp-content/uploads/2018/10/FPF_Artificial-Intelligence_Digital.pdf
9. Joh, Elizabeth E., Artificial Intelligence and Policing: Hints in the Carpenter Decision (August 24, 2018). *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2018, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3238212>
10. Yuspin, Wardah, Kelik Wardiono, Arief Budiono, and Said Gulyamov. “The law alteration on artificial intelligence in reducing Islamic bank’s profit and loss sharing risk”. *Legality: Jurnal Ilmiah Hukum* 30, no. 2 (2022): 267-282. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4686003&download=yes

11. Avliyoqulov Bekmirza, “Navigating the Legal Landscape of Robots and AI in the Workplace: Challenges and Solutions”, *Uzbek Journal of Law and Digital Policy* | Volume:1Issue: 3 <https://irshadjournals.com/index.php/ujldp/article/view/88>
12. Li Adik Aleksandrovich, “Cyber Law: Addressing Legal Challenges in the Digital Age”, *Uzbek Journal of Law and Digital Policy* | Volume: 1 Issue: 3 <https://irshadjournals.com/index.php/ujldp/article/view/92>
13. Dave Gershgorn, “Companies are on the hook if their hiring algorithms are biased”, *Quartz*, October 22, 2018, <https://qz.com/1427621/companies-are-on-the-hook-if-their-hiring-algorithms-are-biased>
14. Ifeoma Ajunwa, Kate Crawford, and Jason Schultz, *Limitless Worker Surveillance*, 105 *Cal. L. Rev.* 735 (2017). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2746211
15. Jerry Kang, Kristin Lane, “Seeing Through Colorblindness: Implicit Bias and the Law”, June 2010 *UCLA law review*. University of California, Los Angeles. School of Law 58(2) https://www.researchgate.net/publication/228189953_Seeing_Through_Colorblindness_Implicit_Bias_and_the_Law
16. Jeffrey Dastin, “Insight - Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women”, October 11, 2018 <https://www.reuters.com/article/world/insight-amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK0AG/>

